

Ретроспектива розвитку компетентнісної географічної освіти

Л. П. Вішнікіна, І. О. Діброва

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, м. Полтава, Україна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Paper received 30.04.2016; Accepted for publication 10.05.2016.

Анотація. У статті окреслено особливості розвитку компетентнісного підходу до навчання та проблеми формування й застосування таких понять як "компетенція" й "компетентність". У роботі схарактеризовано перебіг подій, які обумовили становлення географічної освіти і її значення на сучасному етапі; визначено роль компетентнісного підходу до навчання географії в Україні.

Ключові слова: компетенції, компетентності, компетентнісний підхід до навчання географії, термінологічно-категоріальний апарат, нормативні документи середньої та вищої освіти України.

Перебудова сучасної географічної освіти на теренах України здійснюється відповідно новій концептуальній основі, що ґрунтується, перш за все, на реалізації індивідуального, діяльнісного та компетентнісного підходів до навчання. Компетентнісний підхід дозволяє розв'язувати проблему, котра виникла із протиріччя між потребою забезпечити якість географічної освіти і неможливістю вирішити таке завдання традиційним шляхом. Варто пригадати, що Міжнародний Географічний Союз (МГС), який існує з 1871 року, та комісія з географічної освіти, що входить до його складу, визначили пріоритетним завданням своєї діяльності актуалізацію на всесвітньому рівні ідеї важливості географічної освіти у початковій, середній та вищій школі.

Важливим етапом у розвитку всесвітньої географічної освіти став 27-й Конгрес МГС (1992 р.), на якому була прийнята Міжнародна хартія географічної освіти. У Хартії зазначається, що право на освіту включає й право на високий рівень географічної освіти та окреслюються принципи та перспективи її майбутнього розвитку. Міжнародна Хартія визначає географію як науку, що розглядає питання взаємодії людини та довкілля щодо певної території, а серед характерних її рис називає охоплення чисельних проблем, міждисциплінарний характер і методологію широкого спектру наук – від природничих до суспільних. [7]

Видатною подією в історії розвитку географічної освіти була загальноєвропейська наукова конференція "Європейська програма змін у вищій освіті в XXI столітті", яка відбулася у 1997 році у місті Палермо. Учасники цієї конференції зазначили, що освіта ввійшла у число глобальних проблем людства, тому вона має зазнати кардинальної трансформації і орієнтуватися не на минуле, а на майбутнє людської цивілізації. Оскільки таке освітнє завдання є особливо актуальним в умовах глобальної екологічної кризи, що зумовлена стрімкою деградацією біосфери Землі, комісія МГС з географічної освіти підтримала ідею ООН щодо проведення в 2005-2014 рр. освітньої Декади. Було затверджено Люцернську "Декларацію про географічну освіту для сталого розвитку". Декларація була спрямована на включення парадигми стійкого розвитку до навчальних програм із географії на всіх рівнях та у всіх регіонах світу, оскільки предметом сучасної географії є вивчення просторово-часових взаємозв'язків, що є цілісною системою "людина – природа – суспільство – довкілля". [1]

Проте, на теренах пострадянського простору у період соціально-економічних змін роль географічної освіти була невиправдано занижена. До прикладу, у шкільних навчальних програмах було зменшено кількість годин, що відводилися на вивчення шкільних курсів географії. Крім того, важливі аспекти економічної і соціальної географії почали викладатися у вишах як складники суто економічних дисциплін. Такі негативні зміни відбуваються дотепер, коли значення географічних досліджень і географічної освіти у світі постійно зростає, оскільки географія надає компетентні відповіді на сучасні виклики техногенного та екологічного спрямування.

Наразі географічна освіта, що заснована на поєднанні наукових знань із світом людських потреб, покликана сприяти підготовці випускників навчальних закладів усіх рівнів до самостійної діяльності в різноманітній географічній реальності. Запровадження компетентнісного підходу до географічної освіти є кардинальним шляхом її оновлення.

До розробки науково-теоретичних і науково-методичних засад компетентнісного підходу залучалися вітчизняні та зарубіжні науковці Р. Барнет, В. Болотов, В. Вестера, А. Дахін, І. Зімня, Л. Іванова, В. Краєвський, А. Маркова, О. Пометун, О. Овчарук, Б. Оскарссон, Дж. Равен, Г. Селевко, Р. Уайт, Н. Хомський, В. Хутмахер, А. Хуторський та інші. Упровадженню компетентнісного підходу до навчання саме географії присвячені роботи І. Барінової, Л. Вішнікіної, Т. Гільберг, В. Дронова, І. Душиної, Л. Зеленської, В. Максаківського, Л. Покась, В. Самойленка, В. Сухорукової, О. Тімець, О. Топузова, Г. Уварової, Д. Фінарова, О. Хлебосолової, В. Яценка та інших.

Утім, підходи до розуміння географічної компетентності як категорії дидактики географії широкого загалу науковців, методистів та вчителів доволі неоднозначні. Саме це зумовлює нагальну потребу у подальших дослідженнях, що пов'язані з аналізом витоків та розв'язанням проблеми масового запровадження компетентнісного підходу до реалізації завдань географічної освіти.

Аналізуючи проблеми розвитку компетентнісного навчання географії, варто зазначити, що вони пов'язані, перш за все, з визначальною категорією такого навчання – компетентністю. Наразі поняття "компетентність" розглядається у сенсі результату навчання, який визначається не кількістю знань, умінь і навичок заучених учнями чи студентами, а їхньою здатністю застосовувати свої географічні надбання у різних

проблемних ситуаціях. Проте трактування суті цього поняття змінювалось у часі, що зумовило певні протиріччя його використання на сучасному етапі розвитку компетентнісного навчання географії. З метою з'ясування суті зазначених протиріч доцільно розглянути перебіг подій, які визначили розвиток компетентнісно орієнтованого навчання.

Компетентнісно орієнтована освіта (competence-based education) почала формуватися у 1960-ті роки в США у загальному контексті запропонованого Н. Хомським (Масачусетський університет) поняття "competence" у царині теорії мови. Н. Хомський зазначав, що потрібно розмежовувати "competence" (знання мови тим, хто говорить чи слухає) і застосування (реальним використанням мови у конкретних ситуаціях). Тобто, він використовує цей термін у сенсі "компетенція" і зазначає, що застосування компетенції не є її безпосереднім відбиттям. Р. Уайт у роботі "Motivation reconsidered: the concept competence" (1959) категорію "competence" наповнює особистісною складовою, перш за все мотиваційною. [8]

Отже, в 60-70-ті роки ХХ ст. формувалося розуміння відмінностей між поняттями «компетенція» і «компетентність», причім останнє дотепер трактується в решті-решт як те, що ґрунтується на знаннях, інтелектуальному та особистісно-зумовленому досвіді соціально-професійної життєдіяльності людини.

Період 1980-1990 рр. характеризується застосуванням категорії компетенція/компетентність у теорії і практиці навчання, управлінні, керівництві, менеджменті та навчанні спілкуванню. Зокрема у роботі Дж. Ровена "Компетентність у сучасному суспільстві", що вийшла друком у Лондоні в 1984 р., дається розгорнуте тлумачення компетентності як явища, що складається з великої кількості незалежних одне від одного компонентів. Деякі компоненти належать переважно до когнітивної сфери, а деякі – до емоційної. [9]

У 1990-ті роки на пострадянському просторі проводилися психолого-педагогічні дослідження щодо професійної компетентності вчителя. Цей період відзначається тим, що у матеріалах і документах ЮНЕСКО було визначено перелік компетенцій/компетентностей, що мають розглядатися як бажаний результат освіти.

У доповіді міжнародної комісії з освіти ХХІ століття "Освіта: прихований скарб" (1996 р.) Жак Делор назвав основні глобальні компетентності. Провідна компетентність за Жаком Делором полягає у тому, щоб «навчитись робити щось, не лише задля отримання професійної кваліфікації, а у більш широкому сенсі – задля компетентності, що надасть можливості здолати різноманітні чисельні перешкоди та співпрацювати у групі». [2]

У цьому ж році на симпозіумі у Берні (27-30 березня 1996 р.) за програмою Ради Європи розглядалося питання визначення ключових компетенцій (key competencies). В. Хугмахер оприлюднив затверджені Радою Європи визначення п'яти груп ключових компетенцій: соціально-трудова, загальнокультурна, комунікативна, інформаційна та навчально-пізнавальна. [5]

Пізніше, у 1997 році, у Лісабонській конвенції "Про визначення кваліфікацій, що належать до вищої освіти в європейському регіоні" було сформульовано

концепцію міжнародного визнання результатів освіти і висувалися вимоги до академічної спільноти виробити конвертовані загальнозрозумілі критерії такого визнання. Надалі у ході Болонського процесу активно розроблялись різноманітні версії подібних критеріїв, що й отримало назву компетентнісного підходу. У рамках реалізації Лісабонської стратегії (саміти Ради Європи 1996 р. та 2000 р. у Лісабоні) було схвалено й затверджено 10-річну робочу програму спільноти "Освіта й підготовка-2010", у якій проблема формування ключових компетенцій посіла одне з центральних місць.

Окрім того, у 2001 р. було створено робочу групу "Ключові компетенції", до завдань якої входило вирішення цілого ряду питань щодо розробки ключових компетенцій. Робота групи спиралася на міжнародні дослідження, а саме: результати проектів DeSeCo (визначення теоретичних і концептуальних засад поняття "компетенція"), Euridyce (аналіз європейських національних програм і реформ щодо включення у них ключових компетенцій), PISA (визначення рівнів освіченості і ключових компетенцій, розробка системи їхнього оцінювання) тощо. Результати досліджень показали, що, незважаючи на відсутність єдиної термінології і загальноприйнятої системи понять, перед усіма національними освітніми програмами постала проблема формування компетенцій. [6]

Компетентнісний підхід до навчання на теренах України було обрано за обов'язковий на державному рівні, про що свідчить Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.) та Закон "Про вищу освіту" (2014 р.). Визначальною категорією компетентнісного підходу до навчання географії є географічна компетентність учня чи студента, запровадження якої до нормативних, науково-методичних і прикладних складників географічної освіти надало можливість розв'язувати проблему, яка полягає у тому, що, незважаючи на засвоєння набору теоретичних знань та практичних умінь, учнівська молодь не в змозі їх застосовувати з метою вирішення конкретних життєвих завдань і проблемних ситуацій.

Відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти України, компетентнісний освітній підхід (разом із діяльнісним та особистісно зорієнтованим підходами) є однією з методологічних основ сучасної вітчизняної загальної середньої освіти. За визначенням, наведеним у зазначеному стандарті, компетентнісний підхід передбачає, що результатами освіти стануть компетентності особистості, які розглядаються як здатність ефективно діяти у відповідних сферах життєдіяльності. Крім того, у стандарті зазначено, що компетентнісний підхід спрямовує навчально-виховний процес на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності. [3]

У проєкті Концепції географічної освіти в Україні зазначається, що до ключових компетенцій учня належать навчально-пізнавальні, здоров'язбережувальні, загальнокультурні, комунікативні, соціально-трудова та інформаційні. Крім того, у процесі навчання географії мають формуватися міжпредметні компетенції, що спрямовані на опанування учнями

універсальних навчальних дій, які можуть застосовуватися при вивченні різних шкільних предметів. Наявність таких компетенцій свідчить про рівень розвитку особистості учнів, їхнє вміння вчитися, тобто здатності до саморозвитку й самовдосконалення завдяки свідомого присвоєння соціального досвіду. Універсальні навчальні дії та пов'язані з ними навички пізнавальної діяльності забезпечують самостійне засвоєння нових знань та вмінь, здатність до оперування інформацією, орієнтацію у світі професій.

Предметні географічні компетенції – це окремі стосовно ключових і міжпредметних компетенції, що можуть бути конкретно описані і мають формуватися на уроках географії. До предметних географічних компетенцій належать: специфічні для географії знання, вміння й навички та досвід їхнього застосування; досвід творчої діяльності; вміння мислити просторово й комплексно; емоційно-ціннісні установки стосовно довкілля та діяльності у ньому (погляди, переконання, ціннісні орієнтації) [10].

На відміну від компетенції, компетентність означає володіння учнем географічною компетенцією, яке ґрунтується на особистісному ставленні до неї. Отже, компетентність – це сукупність знань, умінь, навичок, досвіду творчої діяльності, емоційно-ціннісних установок і здібностей учня, сформованих на основі його досвіду. Інакше кажучи, компетентність – це результат досягнення (або недосягнення) освітньої норми. Поняття компетентності передбачає сукупність інтелектуальних та фізичних якостей особистості, необхідних для самостійного та ефективного виходу з різних життєвих ситуацій, здатність приймати рішення й нести відповідальність за їхню реалізацію у різних галузях людської діяльності [10].

Варто нагадати, що традиційна підготовка спеціаліста у ВНЗ тривалий час була спрямована на засвоєння студентами стандартного переліку географічних знань, умінь і навичок, а кваліфікаційні вимоги передбачали функціональну відповідність конкретних професійних вимог і завдань географічної освіти. Наразі компетентнісний підхід до вивчення географічних дисциплін передбачає обов'язкове формування загальних, міждисциплінарних та спеціальних (предметних) компетентностей, які і є провідним критерієм підготовленості сучасного випускника вишу.

Втім, потрібно констатувати, що існує неоднозначність підходів до розуміння компетентісного навчання географії, яка пов'язана з різним трактуванням термінологічно-категоріального апарату у нормативних документах середньої та вищої освіти України. Зокрема, у Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти України компетентність розглядається як "набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається зі знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці", а компетенція є "визначним рівнем знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини". Таким чином, компетентнісний підхід створює можливість для надійного взаємозв'язку між результатами освіти особистості (запроєктованими в компетенціях) та її практичною діяльністю, запорукою чого стають її особистісні здатності до успішної діяльності – компетентності. [3]

У законі "Про вищу освіту" компетентність визначається як "динамічна комбінація знань, вмінь, і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти". Там же зазначається, що результати навчання – це сукупність знань, умінь, навичок, інших компетентностей, набутих особою у процесі навчання за певною освітньо-професійною чи освітньо-науковою програмою, які можна ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти. Тобто, компетентність декларується як наперед заданий і очікуваний результат навчання. [4]

Ще один державний документ, а саме – Національна рамка кваліфікацій вищої освіти, що затверджена Кабінетом Міністрів України (2011 р.), як базовий кваліфікаційний стандарт, без якого неможливо переорієнтувати освітній процес на результати навчання, визначає компетентність як сукупність знань, розуміння, умінь, цінностей та інших особистих якостей, що набуває особа після завершення навчання, тобто компетентність визначається теж як результат навчання. [11]

Отже, можна зробити висновок, що у нормативних документах як середньої, так і вищої школи, термін "компетентність" однозначно розглядається як освітній результат. Проте термін "компетенція" у значенні освітньої норми використовується лише у Державному стандарті середньої освіти, а у законі "Про вищу освіту" та у Національній рамці кваліфікацій не згадуються взагалі. Саме таке призводить до певної термінологічної плутанини. Зокрема, у методичних рекомендаціях до розроблення освітніх програм (Розроблення освітніх програм. Методичні рекомендації / За ред. В. Г. Кременя. 2014 р.) та стандартів вищої освіти (Проект методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти МОН, 2016 р.) компетентності декларуються як результати навчання, проте вимагається розробка інтегральних, загальних та спеціальних (предметних) компетентностей як освітніх норм і окреме формулювання результатів навчання у когнітивній, емоційній та психомоторній сфері. Тобто, компетентність і результат навчання виступають як окремі категорії.

Проаналізовані невідповідності освітньо-нормативної бази середньої та вищої школи мають негативні наслідки і уповільнюють впровадження компетентісного навчання географії. Задля подолання цього протиріччя конче потрібна узгоджена діяльність розробників нормативних документів для вишів та загальноосвітніх навчальних закладів.

На нашу думку компетентісна географічна освіта зорієнтована на отримання учнями та студентами компетентності як сукупності географічних знань, умінь і навичок, специфічного географічного мислення та ціннісних установок, сформованих на певному рівні на підґрунті здібностей та життєвого досвіду, що необхідні для їхньої оптимальної діяльності у довкіллі й передбачення наслідків такої діяльності. Компетентність є результатом навчання і формується на основі зумовлених освітніми потребами компетенцій. За своєю суттю компетенції – це виклики, зумовлені освіт-

німи потребами суспільства, що конкретизуються у державних стандартах і навчальних програмах. Саме рівень досягнення конкретизованих компетенцій виз-

начає результати навчання, тобто рівень сформованості географічної компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайсин Р. И. Развитие географического образования в высших учебных заведениях Республики Татарстан. // Электронная версия автореферата диссертации на получение научной степени кандидата педагогических наук <http://marsu.ru>
2. Делор Ж. Образование: сокрытое сокровище / Жак Делор. – UNESCO, 1996. – 116 с.
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : затв. пост. Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 5. – С. 9–16.
4. Закон України "Про вищу освіту" від 1.07.2014 р. / Офіційний вісник України від 15.08. 2014 р., № 63.
5. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования / И.А. Зимняя // Компетенции в образовании: опыт проектирования : сб. науч. тр. / под ред. А. В. Хуторского. – М. : Научно-вндренческое предприятие «ИНЭК», 2007. – С. 33-44.
6. Ломакина И. С. Ключевые компетенции в Лиссабонской программе Евросоюза / И. С. Ломакина // Интеграция образования. – 2007. – № 2. – С. 26-31.
7. Міжнародна хартія географічної освіти // Географія та основи економіки в школі. – 2000. – № 2. – С. 3 - 12.
8. Поликанова Е. Г. Исторический аспект развития компетентного подхода в образовании / Е. Г. Поликанова // Вестник ЧитГУ. – 2008. – № 4 (49). – С. 44-48.
9. Равен Джон. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация / Джон Равен. – М., 2002. – 400 с. (англ., 1984 р.)
10. Самойленко В. М. Навчання географії : Понятійно-термінологічний словник (з грифом МОН України) / В. М. Самойленко, Я. Б. Олійник, Л. П. Вішнікіна, І. О. Діброва. – К. : Ніка-Центр, 2014. – 352 с.
11. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF> Національна рамка кваліфікацій вищої освіти України

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Gaisin R.I. Razvitiye geographicheskogo obrazovaniya v vysshikh uchebnykh zavedeniyakh Respubliki Tatarstan. // Electronnaya versiya avtoreferata dissertatsiyi na polucheniye nauchnoy stepeni kandidata pedagogicheskikh nauk // [The development of geographic education in the institutes of higher education of the Republic of Tatarstan] // <http://marsu.ru>
2. Delorr J. Obrazovaniye: sokrytoye sokrovishche [Education: concealed treasure] / Jaque Delorr – UNESCO, 1996. – 116 s.
3. Derzhavny standart bazovoyi i povnoyi zahal'noyi serechn'oyi osvity: zatv. post. Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2011 r. # 1392 [State standard of basic and senior secondary education: confirmed by Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 23rd, 2011 # 1392]// Uriadovy Kurier –2012.– # 5. – S. 9–16.
4. Zakon Ukrainy "Pro vyshchu osvitu" vid 01.07.2014 r. [The Law of Ukraine "On Higher Education" dated July 01, 2014] / Ofitsiyny visnyk Ukrainy vid 15.08.2104 r., # 63
5. Zimm'aya I.A. Kluchevye kompetentsyi – novaya paradigma rezul'tata sovremennogo obrazovaniya. [Key competences – new paradigm of the result of present day education]/ I.A. Zimm'aya // Kompetentsyi v obrazovaniyi: opyt proektirovaniya : sb. nauch. tr. / pod red. A. V. Khutorskogo. [Competences in education: the experience of designing: collection of scientific papers / under the editorship of A. V. Khutorskoy] – М. : Nauchno-vnedrencheskoye predpriyatie "INEK", 2007. – S. 33-44.
6. Lomakina I.S. Kluchevye kompetentsyi v Lissabonskoy programme Evrosoyuza [Key competences in Lisbon Program of European Union]/ I.S. Lomakina // Integratsiya obrazovaniya. – 2007. – # 2. – S. 26-31.
7. Mizhnarodna khartiya geografichnoyi osvity [International Charter on Geographical Education]// Geografiya ta osnovy ekonomiky v shkoli. – 2000. – # 2. – S. 3 - 12.
8. Polikanova E.G. Istorichesky aspekt razvitiya kompetentnosnogo podhoda v obrazovaniyi [Historical aspect of the development of competence building approach in education]/ E.G. Polikanova // Vestnik ChitGU. – 2008. – # 4 (49). – S. 44-48.
9. Raven John. Kompetentnost v sovremennom obshchestve. Vyyavleniye, razvitiye i realizatsiya [Competence in modern society. Eduction, development and implementation] / John Raven. – М., 2002. – 400 s. (angl., 1984 r.)
10. Samoilenko V.M. Navchannya geographii: Poniatiynoterminolohichny slovnyk (z hryfom MON Ukrainy) [Geography Teaching: Conceptual terminological dictionary (classified by Ministry of Education and Science of Ukraine)] / V.M. Samoilenko, Ya.B. Oliynyk, L.P. Vishnikina, I.O. Dibrova – K.: Nika-Tsentr, 2014. – 352 s.
11. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF> Natsionalna ramka kvalifikatsiy vyshchoyi osvity Ukrainy [National frame of qualification of higher education in Ukraine]

Retrospective review of the development of competence geographic education Vishnikina L., Dibrova I.

Abstract. The peculiarities of the development of competency building approach in teaching and the problems of formation and usage of such notions as "competence" and "competency" have been designated in the article. The work describes the progress of events which predetermined the formation of geographic education and specified its significance at the present stage. The importance of competency building approach in teaching geography in Ukraine has been specified in the article.

Keywords: *competences, competencies, competency building approach in teaching geography, terminological-categorical apparatus, normative documents on secondary and higher education in Ukraine.*

Ретроспектива розвитку компетентного географічного освіти Л. П. Вишнікіна, І. А. Діброва

Анотація. В статті названі особливості розвитку компетентного підходу к обучению и проблемы формирования и использования таких понятий как "компетенция" и "компетентность". В работе охарактеризован ход событий, которые предопределили становление географического образования и обусловили его значение на современном этапе, определена роль компетентного подхода к обучению географии в Украине.

Ключевые слова: *компетенции, компетентности, компетентный подход к обучению географии, терминологическо-категориальный аппарат, нормативные документы среднего и высшего образования Украины.*